

การพัฒนาที่ยั่งยืน

รายงานพิเศษ

การผลิตและการบริโภคเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

เรื่องในเล่ม

การปรับตัวของประเทศไทย (3) :

การผลิตและการบริโภคเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

สัมภาษณ์พิเศษ : ปลัดกระทรวงเกษตรฯ

ปิติพงศ์ พึ่งบุญ ณ อยุธยา

ข้อมูลน่ารู้เกี่ยวกับพิธีสารเกียวโต (Kyoto Protocol)

อุทยานแห่งชาติทะเลบัน : คนอยู่กับป่าเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

เกาะติดการประชุมประจำปี 2546

การพัฒนาประเทศในอดีตที่มุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก แม้จะทำให้เศรษฐกิจขยายตัวสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง คนในประเทศมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีมาตรฐานการดำรงชีวิตสูงขึ้น แต่การเติบโตดังกล่าวอยู่บนพื้นฐานความไม่สมดุลและไม่ยั่งยืนของการพัฒนา โดยเฉพาะได้มีการนำทรัพยากรธรรมชาติที่เคยมีอย่างอุดมสมบูรณ์ไปใช้เป็นปัจจัยหลักทางการผลิตเพื่อก่อให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นจำนวนมาก และติดต่อกันมาเป็นเวลานาน โดยปราศจากการดูแล จัดการและฟื้นฟูอย่างเหมาะสม ทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมอย่างรุนแรง ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในภาวะร่อยหรอและเกิดปัญหามลพิษ เช่น อากาศเสีย น้ำเสีย และของเสียต่างๆ ส่งผลกระทบต่อสมดุลของระบบนิเวศ ตลอดจนคุณภาพชีวิต และสุขภาพอนามัยของประชาชน ซึ่งได้กลายเป็นข้อจำกัดของการพัฒนาเศรษฐกิจ ทำให้ขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศลดลง และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

แผนปฏิบัติการ 21 : การปรับแบบแผนการผลิตและการบริโภค

แผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) ซึ่งถือเป็นแผนแม่บทของโลกสำหรับการดำเนินงานเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้กล่าวไว้ว่า ประชากร การบริโภค และเทคโนโลยีเป็นพลังผลักดันหลักที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม โดยได้เสนอนโยบายและแผนงานในการที่จะบรรลุถึงความสมดุลอย่างยั่งยืนระหว่างการบริโภค ประชากร และการพัฒนาเทคโนโลยี เพื่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างระมัดระวัง ขณะเดียวกันได้เสนอแนวทางต่างๆ เพื่อป้องกันการเสื่อมโทรมของดิน อากาศและน้ำ การอนุรักษ์ป่าไม้และความหลากหลายของชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต การแก้ไขการบริโภคที่ฟุ่มเฟือย และการแก้ปัญหาความยากจน พร้อมนี้ แผนปฏิบัติการ 21 ได้กล่าวย้ำว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืน (อ่านต่อหน้า 4)

จดหมายข่าว “การพัฒนาที่ยั่งยืน” จัดทำขึ้นเพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ซึ่งเป็นเป้าหมายการจัดประชุมประจำปี 2546 ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) โดยจะเผยแพร่จำนวน 10 ฉบับตั้งแต่เดือน ธันวาคม 2545 - กันยายน 2546

สัมภาษณ์พิเศษ

ปีติพงศ์ พึ่งบุญ ณ อยุธยา ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

กลไกผลักดันการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน จำเป็นจะต้องสร้างสมดุลให้เกิดขึ้นใน 3 ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีการสร้างพลังจากการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกลไกสำคัญในการผลักดันให้เกิดสมดุลดังกล่าวขึ้น ซึ่งในเรื่องนี้ **นายปีติพงศ์ พึ่งบุญ ณ อยุธยา ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์** ได้กรุณาให้ความคิดเห็นไว้อย่างชัดเจน เพื่อเป็นแนวทางในการผลักดันการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นในประเทศไทยอย่างเป็นรูปธรรมต่อไป

กลไกขับเคลื่อนให้เกิดสมดุล 3 ด้าน

ปลัดกระทรวงฯ กล่าวว่า ในขณะนี้ เป้าประสงค์ของ คนในชาติต่างมุ่งไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนในลักษณะสร้างสมดุลทั้ง 3 ด้านให้เกิดขึ้น ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมอยู่แล้ว สิ่งที่ต้องดำเนินการให้เกิดขึ้นอย่างจริงจัง ก็คือจะผลักดันอย่างไรให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ซึ่งหากพิจารณาจากกลไกขับเคลื่อนหลัก (Driving Force) ในระดับโลก ก็จะได้เห็นว่า มีอยู่หลายประการ **ประการแรก** ที่สำคัญที่สุด คือ เทคโนโลยี ซึ่งประกอบด้วย เทคโนโลยีชีวภาพ (Bio-Technology) เทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology) และนาโนเทคโนโลยี (Nano-Technology) ซึ่งขณะนี้ได้กลายเป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญ นำมาซึ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และความโปร่งใสทางการเมือง โดยในส่วนของประเทศไทย ก็สามารถนำจุดแข็งที่มีอยู่ อาทิ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมที่งดงาม และความหลากหลายทางชีวภาพ มาเป็นพลังขับเคลื่อนควบคู่ไปด้วยได้

“หากพิจารณาถึงทุนของประเทศที่มีอยู่ ทุนที่เข้มแข็งที่สุดซึ่งสามารถใช้เป็นโอกาสของประเทศไทยในปัจจุบัน น่าจะเป็นทุนทางด้านเทคโนโลยีชีวภาพ เนื่องจากประเทศไทยได้บ่มเพาะนักวิทยาศาสตร์ในด้านชีววิทยาและวิทยาศาสตร์ธรรมชาติไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งในทางยุทธศาสตร์ เราควรนำเทคโนโลยีชีวภาพที่เข้มแข็งของเราไปผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นทุนทางสังคม และความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งเป็นทุนทางกายภาพ เพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างความเจริญเติบโตอย่างสมดุลต่อไปในอนาคต”

กลไกขับเคลื่อน**ประการที่สอง** ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี การถ่ายทอดเทคโนโลยี รวมทั้งกระบวนการบ่มเพาะเทคโนโลยี (Incubation Process) โดยหากมีการบ่มเพาะต้นแบบงานวิจัยของไทย เพื่อสามารถนำไปดำเนินการในเชิงพาณิชย์ได้มากขึ้น ก็จะสามารถลดการนำเข้าเทคโนโลยีจากต่างประเทศได้มาก ขณะเดียวกัน ก็ต้องพยายามทำให้องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากเทคโนโลยี สามารถผสมผสานกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของไทย เพื่อดำเนินการผลิตหรือแปรรูปสินค้าที่เรา มีอยู่ ทำให้เป็นสินค้าที่มีมูลค่าเพิ่มมากขึ้น

กลไกขับเคลื่อน**ประการที่สาม** ได้แก่ การศึกษา โดยจะต้องมีหลักสูตรการ ศึกษาซึ่งสามารถสร้างคุณภาพของทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งในด้านเศรษฐกิจ จะเกี่ยวข้องกับเรื่องวิทยาศาสตร์เป็นอย่างมาก เนื่องจากประเทศไทยกำลังจะก้าวไปสู่ยุคเศรษฐกิจฐานความรู้ นอกจากนี้ ยังต้องปรับระบบการถ่ายทอดเทคโนโลยี และใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อให้ประชาชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐสามารถมีการเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง

แนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืน

ปลัดกระทรวงฯ ได้ให้ข้อเสนอแนะแนวทางการขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าใน**ด้านเศรษฐกิจ** ควรให้ความสำคัญในเรื่องของการวิจัยและพัฒนา ควบคู่ไปกับการเสริมสร้างกระบวนการบ่มเพาะเทคโนโลยีให้แพร่หลาย ซึ่งในปัจจุบันยังคงมีปัญหา โดยเฉพาะระบบการจดสิทธิบัตรของประเทศไทย ซึ่งยังคงมีคนบางส่วนเห็นว่าไม่ควรไปจดสิทธิบัตร เพราะจะต้องเปิดเผยข้อมูลที่เป็นความลับ และอาจถูกลอกเลียนแบบได้ง่าย

สำหรับ**ด้านสังคม**นั้น ถึงแม้ว่าที่ผ่านมาสังคมไทยจะได้เปลี่ยนแปลงไปมากมาย และมีการผสมผสานระหว่างศิลปวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้น อย่างไรก็ตาม จุดแข็งของสังคมไทยที่มีอยู่ โดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็สามารถนำมาปรับใช้กับการพัฒนาที่ยั่งยืนได้อย่างแน่นอน

สำหรับการ**สร้างพลังจากการมีส่วนร่วมของประชาชน** เพื่อผลักดันให้การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ สังคม และการจัดการสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นอย่างสมดุลนั้น ปลัดกระทรวงฯ มีความเห็นว่า ขณะนี้ต่างก็มีเวทีที่ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน จะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้มากพอสมควรแล้ว แต่เวทีของการมีส่วนร่วมในด้านสิ่งแวดล้อมยังคงเป็นปัญหา ฉะนั้น จะต้องหาวิธีให้มีเวทีสำหรับประชาสังคมในการเข้ามา ร่วมแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนตนเองให้มากขึ้น โดยควรกำหนดเป็นนโยบายที่ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ไม่ควรทำเป็นเพียงโครงการนำร่องเท่านั้น

นอกจากนี้ ยังจำเป็นต้องพิจารณาถึงความพร้อมของท้องถิ่นและชุมชนในพื้นที่ด้วย อาทิ ชีตความสามารถขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในการรองรับการเพิ่มอำนาจ หรือองค์กรของประชาชนซึ่งมีหลายรูปแบบ ควรมึสิทธิและหน้าที่อย่างไร เพื่อให้เกิดประชาสังคมที่มีความโปร่งใส และมีธรรมาภิบาล เป็นต้น

“ในเรื่องความสมดุลของ 3 ด้าน ในทรรศนะของผม การสร้างพลังจากการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือ Empowerment ก็คือ การกระจายอำนาจให้เกิดความเท่าเทียมกัน (Equity) และทำให้เกิดความโปร่งใสในตนเอง แต่ในขณะเดียวกัน จะต้องดูว่า เราเพิ่มอำนาจให้กับกลุ่มคนที่เหมาะสมหรือไม่ แม้ว่าสังคมที่มีการสร้างพลังจากการมีส่วนร่วมของประชาชนจะเป็นสังคมที่ดี มีความเป็นประชาธิปไตย แต่ก็จะต้องมีขั้นตอนในการทำ โดยจะต้องประกอบด้วยความรู้ ความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วย”

ตัวอย่างของการขับเคลื่อนที่เป็นรูปธรรม

ปลัดกระทรวงฯ ยังได้ยกตัวอย่างของการผลักดันการพัฒนาที่ยั่งยืนที่เป็นรูปธรรมของกระทรวงเกษตรฯ ไว้หลายเรื่อง โดยเฉพาะในเรื่องการสร้างพลังจากการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้มีการจัดตั้งศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีประจำตำบล โดยมุ่งให้เป็นศูนย์ที่ทำการถ่ายทอดเทคโนโลยีแบบสองทาง ด้วยการให้ชาวบ้านบอกความต้องการของตนเองแก่ศูนย์ และศูนย์จะช่วยแนะนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมให้แก่ชาวบ้านด้วย ทั้งนี้ ศูนย์ดังกล่าวขณะนี้ได้ดำเนินการมาเป็นเวลา 3 ปีแล้ว

ในด้านงานวิจัย ได้เสนอกฎหมายที่จะจัดตั้งกองทุนวิจัยขึ้น โดยมีเงินทุนอยู่แล้ว และจะจัดตั้งเป็นองค์กรสาธารณะ (Public Organization) เพื่อให้สามารถร่วมมือกับภาคเอกชนได้โดยมีผลตอบแทนซึ่งนักวิจัยจะสามารถได้รับผลตอบแทนที่คุ้มค่า และสามารถนำไปจดลิขสิทธิ์ทรัพย์สินทางปัญญา (Intellectual Property Right) ได้

ในด้าน**การถ่ายทอดเทคโนโลยี** ได้มีการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการช่วยถ่ายทอดเทคโนโลยี ซึ่งในขณะนี้อยู่ในระหว่างการจัดทำฐานข้อมูลระดับตำบล โดยแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการให้ข้อมูลเกี่ยวกับโรคพืช โรคสัตว์ต่างๆ และอีกส่วนหนึ่งเป็นการให้บริการเบื้องต้นเกี่ยวกับการจดทะเบียนองค์กรต่างๆ ของเกษตรกร ตลอดจนการเสนอสินค้าในเว็บไซต์ ซึ่งปัจจุบันได้เปิดให้บริการในบางส่วนแล้ว

ในด้าน**การควบคุมคุณภาพสินค้า** ได้มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อที่จะทำให้การควบคุมคุณภาพสินค้าทั้งในด้านผู้ผลิตและผู้บริโภคมีคุณภาพดีขึ้น โดยสามารถสืบสาวย้อนกลับไปได้ว่า สินค้าแต่ละชนิดนั้นมีการผลิตอย่างไร มีการทำลายสิ่งแวดล้อมหรือไม่ ให้อำนาจการผลิตรายถูกต้องหรือไม่ มีการปนเปื้อนหรือไม่ ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นสิ่งที่ประเทศไทยจำเป็นต้องดำเนินการอยู่แล้ว เนื่องจากเป็นข้อบังคับของคู่ค้าของไทยคือสหภาพยุโรป ซึ่งทำให้เกิดผลดีทั้งกับผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อมด้วย

บทส่งท้าย

ปลัดกระทรวงฯ ได้กล่าวย้ำในตอนท้ายว่าการขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืนให้บังเกิดผลในประเทศไทย กลไกที่สำคัญควรมุ่งด้านเทคโนโลยีเป็นหลัก ซึ่งหมายถึง เทคโนโลยีชีวภาพ เทคโนโลยีสารสนเทศ และนาโนเทคโนโลยี รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี การถ่ายทอดเทคโนโลยี และกระบวนการบ่มเพาะเทคโนโลยี ตลอดจนการปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาให้มุ่งความสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ผสมผสานการพัฒนาอย่างสมดุล ระหว่างด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น ซึ่งกลไกเหล่านี้ จะสามารถผลักดันให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นในประเทศไทยได้ในที่สุด

□□

ข้อมูลน่ารู้เกี่ยวกับพิธีสารเกียวโต

- พิธีสารเกียวโต (Kyoto Protocol) เป็นพิธีสารภายใต้กรอบอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (United Nations Framework Convention on Climate Change : UNFCCC) มีวัตถุประสงค์เพื่อจำกัดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก* (greenhouse gases) จากกิจกรรมของมนุษย์เพื่อแก้ไขปัญหาโลกร้อน (global warming)
- พิธีสารเกียวโตได้กำหนดเป้าหมายให้ประเทศใน Annex 1 (หมายถึงประเทศที่พัฒนาแล้วและประเทศที่เศรษฐกิจอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน) ลดก๊าซเรือนกระจกลง 5% โดยใช้ปี ค.ศ.1990 เป็นปีฐานสำหรับการดำเนินตามพันธกรณีในช่วงแรก (ระหว่างปี ค.ศ.2008-2012) ส่วนประเทศกำลังพัฒนา (รวมทั้งประเทศไทย) ไม่มีการกำหนดเป้าหมายดังกล่าวแต่ต้องดำเนินการความพยายามในการลดก๊าซเรือนกระจก
- พิธีสารเกียวโตจะมีผลบังคับใช้ภายใน 90 วันหลังจากที่ประเทศให้สัตยาบันไม่น้อยกว่า 55 ประเทศ ซึ่งในจำนวนนี้จะต้องประกอบด้วยประเทศใน Annex 1 ซึ่งเมื่อรวมปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจกไม่น้อยกว่าร้อยละ 55 ของประเทศใน Annex 1 ทั้งหมดโดยใช้ปี ค.ศ.1990 เป็นปีฐาน จนถึงวันที่ 16 ตุลาคม 2545 มีประเทศต่างๆ เข้าเป็นภาคี 96 ประเทศ รวมทั้งประเทศใน Annex 1 แต่มีปริมาณ

การปล่อยก๊าซเรือนกระจกรวมกันของประเทศใน Annex 1 เพียง 37.4 %

- ภายใต้พิธีเกียวโตจะมีกลไก (mechanisms) ที่จะช่วยลดภาระการปล่อยก๊าซเรือนกระจกของประเทศใน Annex 1 3 กลไก คือ
 - (1) Joint Implementation เป็นการดำเนินงานร่วมกันเฉพาะประเทศใน Annex 1 เพื่อแบ่งเฉลี่ยลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกระหว่างกัน
 - (2) Trading Emission เป็นการดำเนินงานร่วมกันเฉพาะประเทศใน Annex 1 โดยประเทศเหล่านี้สามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนปริมาณก๊าซเรือนกระจกระหว่างกัน
 - (3) Clean Development Mechanism (CDM) เป็นการดำเนินงานร่วมกันระหว่างประเทศใน Annex 1 กับประเทศใน Non-Annex 1 (ประเทศกำลังพัฒนา) โดยแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ การลดการใช้พลังงานโดยตรง และโดยการใช้ป่าไม้เป็นที่กักเก็บ (sink) ก๊าซเรือนกระจก
- ประเทศไทยได้ลงนามในพิธีสารเกียวโตเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2542 และได้ให้สัตยาบันเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม 2545 เป็นลำดับที่ 89
- ก๊าซเรือนกระจกที่สำคัญคือ คาร์บอนไดออกไซด์ (CO₂) ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการเผาไหม้เชื้อเพลิงฟอสซิล ได้แก่ น้ำมัน ถ่านหิน และแก๊ส

□□

* ก๊าซเรือนกระจกที่สำคัญคือ คาร์บอนไดออกไซด์ (CO₂) ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการเผาไหม้เชื้อเพลิงฟอสซิล ได้แก่ น้ำมัน ถ่านหิน และแก๊ส

เป็นหนทางที่จะเอาชนะทั้งในเรื่องความยากจน และการทำลายสิ่งแวดล้อม

ในการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่นครโจฮันเนสเบิร์ก ประเทศสาธารณรัฐแอฟริกาใต้ ในปี พ.ศ. 2545 ประเทศสมาชิก 180 ประเทศ ได้ยืนยันพันธกรณีที่มีต่อแผนปฏิบัติการว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืนดังกล่าว โดยจะสร้างความร่วมมือระหว่างกลุ่มประเทศสมาชิก ที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน อาทิ การส่งเสริมการจัดทำแผนงาน 10 ปี เพื่อปรับเปลี่ยนไปสู่การผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน การเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การสนับสนุนให้บริษัทผู้ประกอบการมีความรับผิดชอบต่อสังคม และลดผลกระทบจากการผลิต อันเนื่องจากการใช้สารเคมีที่มีต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของมนุษย์ ให้ได้ผลในปี พ.ศ. 2563 เป็นต้น

พันธกรณีที่ประเทศสมาชิกองค์การสหประชาชาติ รวมทั้งประเทศไทย มีต่อแผนปฏิบัติการทั้ง 2 ฉบับดังกล่าว ได้นำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตและการบริโภคที่ไม่เหมาะสม เพื่อลดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันจะเป็นหนทางไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนที่สุด

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบเศรษฐกิจกับระบบนิเวศ : กรอบแนวคิดเบื้องต้น

กรณีของประเทศไทย การดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศให้ความสำคัญกับการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก นับตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา แม้จะทำให้ประเทศมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจสูงอย่างต่อเนื่อง แต่เป็นการเติบโตที่ไม่สมดุลและไม่ยั่งยืน ซึ่งได้นำไปสู่การปรับเปลี่ยนแนวคิดของการพัฒนาประเทศให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในมิติทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศขึ้น

กรอบแนวคิดเบื้องต้นของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืน จึงหมายถึง “กิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งในกระบวนการผลิต การใช้เทคโนโลยี และการบริโภค จะต้องเป็นไปในทิศทางที่เกื้อกูลและไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้ประกอบการ

ต้องรวมค่าใช้จ่ายด้านสิ่งแวดล้อมเข้าไว้ในต้นทุนการผลิต เพื่อให้การผลิตอยู่ในระดับที่เหมาะสม นอกจากนั้น นโยบายการเงินการคลังต้องเอื้อประโยชน์ต่อคนยากจน และสนับสนุนการกระจายรายได้ไปสู่ทุกภาคส่วนของสังคมอย่างเป็นธรรม”

แนวทางการพัฒนาและเครื่องมือเชิงนโยบาย

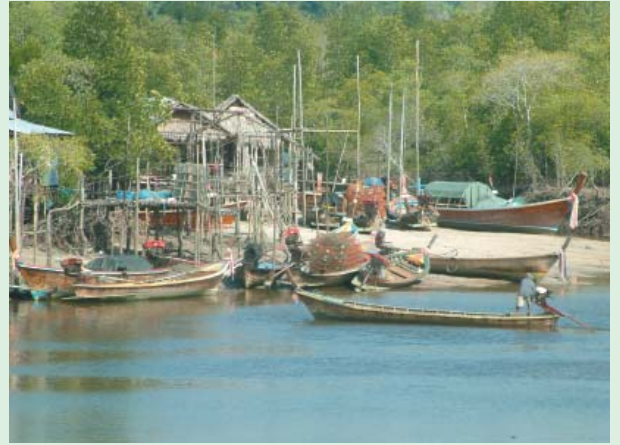
เพื่อให้การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตและการบริโภคสามารถดำเนินการไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ มีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. สถาบันเศรษฐกิจทุกระดับของชาติ ควรยึดถือ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” เป็นเป้าหมายหลักของการตัดสินใจในการพัฒนาทุกด้าน โดยเฉพาะในการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการลงทุนพัฒนาทางเศรษฐกิจของรัฐ หรือโครงการธุรกิจของภาคเอกชน ควรคำนึงถึงมาตรการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมเป็นลำดับแรก หากมีความจำเป็นต้องเลือกอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกับผลประโยชน์ในด้านอื่นจะต้องเลือกการรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากกว่าการแสวงหากำไรหรือผลประโยชน์ด้านอื่นๆ

2. ให้ความสำคัญกับทุนธรรมชาติ ความยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการรักษา “ทุนธรรมชาติ” ในระยะยาวไม่ให้เกิดค่าต่ำกว่าระดับที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน หลักการนี้ จะช่วยให้สามารถบอสมรรถกธรรมชาติให้แก่คนรุ่นอนาคตได้ ในขณะเดียวกันก็จะกระตุ้นให้มีการดำเนินมาตรการทางด้านการพัฒนาเทคโนโลยีและนโยบายราคา เพื่อส่งเสริมให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

3. นำเครื่องมือทางนโยบายมาปรับใช้ โดยเฉพาะการนำวิธีการทางภาษี การสร้างแรงจูงใจทางการตลาด หรือทั้งสองวิธีมาใช้ เพื่อให้มีการดูแลทุนธรรมชาติอย่างระมัดระวัง อาทิ การส่งเสริมนโยบายผู้ก่อมลภาวะเป็นผู้จ่าย (Polluter - Pays Principle : PPP) และการให้รางวัลแก่กิจกรรมที่สร้างสรรค์เศรษฐกิจ เป็นต้น

4. ส่งเสริมการวิจัยและพัฒนา เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบคิดและวิถีคิดเกี่ยว

กับการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นในสังคมไทย ที่สำคัญได้แก่ การสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัจจัยต่างๆ ที่ก่อให้เกิด “ความไม่ยั่งยืน” ในระบบเศรษฐกิจสังคมไทย และการแสวงหายุทธศาสตร์ใหม่ๆ ในการพัฒนาประเทศไปสู่ความยั่งยืน

ปัจจุบันหลายประเทศทั่วโลกได้ตระหนักถึงวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นภายใต้กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ โดยได้ข้อสรุปว่า การแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมเพียงอย่างเดียวโดยลำพัง คงไม่เพียงพอที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นได้ จำเป็นต้องสร้างให้เกิดระบบใหม่ที่เรียกว่า “ระบบเศรษฐกิจสีเขียว (Green economic system)” ซึ่งต้องปรับวิถีคิด วิธีการจัดการเพื่อสามารถขับเคลื่อนกระบวนการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และการจัดการสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งนี้ เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการมองเห็น The greening of the world ในอนาคต

สำหรับประเทศไทย การปลูกกระแสการผลิตและการบริโภคเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนสามารถดำเนินการได้ภายใต้ “หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ได้อัญเชิญมาเป็นปรัชญาในการพัฒนาประเทศ อย่างไรก็ตามการผลักดันแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นได้กว้างขวาง ก็จำเป็นต้องมีการณรงค์ให้เกิดจิตสำนึกในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตและการบริโภคตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้มากขึ้น ซึ่งอาจต้องใช้เวลาและอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งผู้ผลิต ผู้บริโภค นักการเมือง สื่อมวลชน และประชาชนทั่วไป □□

อุทยานแห่งชาติทะเลบัน :

คนอยู่กับป่าเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

อุทยานแห่งชาติที่อุดมสมบูรณ์ของภาคใต้

อุทยานแห่งชาติทะเลบัน ตั้งอยู่ในท้องที่อำเภอควนโดน และอำเภอเมือง จังหวัดสตูล เป็นแหล่งที่รวมของพันธุ์พืชและสัตว์ป่า แหล่งต้นน้ำลำธาร สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติที่สำคัญ มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 196 ตารางกิโลเมตร หรือ 122,500 ไร่ โดยพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาสลับซับซ้อนพืชพรรณป่าไม่มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างสูง มีเทือกเขาหินปูนที่ยังไม่สลายตัว ถูกลำน้ำที่ขุดได้ดินกัดเซาะเป็นร่องรอยหรือรูโหว่กลายเป็นถ้ำขนาดใหญ่เช่น ถ้ำโดนดิน ถ้ำผาเดี่ยว และถ้ำลอดปูยู ฯลฯ

คนทั่วไปส่วนใหญ่มักเข้าใจว่า **“ทะเลบัน”** เป็นทะเล แต่แท้จริงแล้วเป็นพื้นแผ่นดินที่เรียกเพี้ยนมาจากภาษามาลายูว่า **“เลอไธด กะบัน”** มีความหมายว่า **“แผ่นดินยุบ”** เล่ากันว่าเมื่อ 300 ปีก่อน บริเวณนี้ชนาบด้วยภูเขาสองด้าน คือ เขาจีน และเขามดแดง ต่อมาได้เกิดแผ่นดินไหวที่สั่นสะเทือนมีเสียงดังสนั่นหวั่นไหวอยู่นานแรมเดือน แล้วแผ่นดินก็ยุบหายไปมีน้ำไหลทะลักเข้ามาแทน กลายเป็นบึงน้ำจืดขนาดใหญ่กว้างถึง 2 ตารางกิโลเมตร ทั้งซากต้นไม้ให้ปรากฏหลงเหลืออยู่ ประกอบกับพื้นที่บริเวณนี้ได้รับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้จากมหาสมุทรอินเดีย และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือจากประเทศจีน ซึ่งช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติอันหลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีพืชพรรณไม้ที่สำคัญ 2 ลักษณะ ดังนี้

- **พืชพรรณไม้ป่าบก** แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ป่าดงดิบ เป็นป่าปกคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของอุทยานฯ ประกอบด้วยไม้ยืนต้นที่มีเรือนยอดสูง เช่น สกุลงามยาง ตะเคียนทอง ไข่เตี่ยว ยางยูง พะยอม เป็นต้น และ ป่าโปร่งและทุ่งหญ้า อยู่บริเวณตอนกลางของอุทยานฯ มีสภาพเป็นป่าโปร่งและมีเห็ดเห็ดขึ้นอย่างหนาแน่น เนื่องจากสมัยก่อนได้มีการบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำเกษตรกรรมและตัดไม้ทำลายป่า จนปัจจุบันสภาพป่ายังคงอยู่แต่มีลักษณะที่เสื่อมโทรม

- **พืชพรรณไม้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุ่มน้ำที่ลุ่มตื้นน้ำขัง** เป็นพืชล้มลุก และไม้ป่าชายเลน มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่หลายชนิด อาทิ แมว

ลายหินอ่อน สมเสร็จ เลียงผา นก สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก และปลา เป็นต้น

โครงการนำร่อง “คนอยู่กับป่า”

อุทยานแห่งชาติทะเลบัน นับเป็นอุทยานของชาติอีกแห่งหนึ่งที่มีปัญหาการบุกรุกพื้นที่เข้าไปทำการเกษตร ลักลอบตัดไม้

ทำลายป่า ล่าสัตว์ และทำการประมง ทั้งนี้เนื่องมาจากประชากรมีจำนวนเพิ่มขึ้นเกิดปัญหาความยากจน รวมทั้งการขาดแคลนที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน

การแก้ไขปัญหา กรมป่าไม้ (ปัจจุบันคือกรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช) ได้พยายามแก้ไขปัญหาโดยการจัดทำโครงการนำร่อง **“คนอยู่กับป่า”** ขึ้นเมื่อปี 2544 เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้คนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเปิดโอกาสให้ร่วมแสดงความคิดเห็น มีการปรึกษาหารือกันถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง ควบคู่กับการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ความเข้าใจด้านการอนุรักษ์ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการปลูกฝังจิตสำนึกให้ประชาชนเห็นคุณค่าความสำคัญของอุทยาน และร่วมมือกันฟื้นฟูสภาพธรรมชาติ พร้อมทั้งสร้างการยอมรับในกฎระเบียบและความชอบธรรมที่จะทำให้อคนอยู่กับป่าได้อย่างสมดุลและกลมกลืนกับระบบนิเวศ นอกจากนี้กรมป่าไม้ยังได้ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นด้วยการพัฒนาอาชีพ และจัดการเกี่ยวกับสิทธิการถือครอง

ที่ดินให้อีกด้วย

ผลการดำเนินงานที่ผ่านมา โครงการนำร่อง **“คนอยู่กับป่า”** ได้ช่วยให้ **“ทะเลบัน”** คงความอุดมสมบูรณ์ของอุทยานแห่งชาติที่ทรงคุณค่าต่อการอนุรักษ์ไว้ใช้ประโยชน์ได้จนถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน นอกจากนี้ยังมีส่วนช่วยสนับสนุนการดำเนินงานของโครงการอื่นๆ ในหลายๆ ด้าน อาทิ การควบคุมจำนวนและพื้นที่สำหรับเป็นที่อยู่อาศัยและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน และการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในขอบเขตที่กำหนด การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาทในการมีส่วนร่วมเพื่อช่วยอนุรักษ์ทรัพยากร นำไปสู่การบรรเทาผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศ ป่าไม้ และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการส่งเสริมกิจกรรมการเกษตรแบบยั่งยืนตามแนวทางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 รวมทั้งได้มีการจัดทาระบบฐานข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล

บทสรุป

โครงการนำร่อง **“คนอยู่กับป่า”** ที่อุทยานแห่งชาติทะเลบัน นับเป็นตัวอย่างอันดีของการดำรงอยู่ร่วมกันและมีวิถีชีวิตที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างคนกับธรรมชาติ โดยประชาชน ชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ ร่วมมือกันแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างตรงจุด ทั้งนี้หากโครงการดังกล่าวมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และสามารถขยายขอบข่ายงานให้ครอบคลุมพื้นที่อื่นๆ ทั่วประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว เชื่อแน่ว่าจะช่วยให้เกิดการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนเนื่องจากได้มีการส่งเสริมให้ประชาชนมีจิตสำนึกและมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และดูแลรักษาความสมดุลของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งนอกจากจะช่วยบรรเทาปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ โดยที่ประชาชนยังสามารถดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ตลอดไปแล้ว ยังเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงให้เกิดขึ้นทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมโดยรวมของประเทศชาติอีกด้วย □□

โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง

“โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” เป็นนโยบายเร่งด่วนของรัฐบาล ในการหาแหล่งเงินทุนเพื่อการลงทุนสร้างอาชีพและสร้างรายได้แก่ประชาชน รวมทั้งเป็นการสร้างศักยภาพและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในหมู่บ้านและชุมชนเมือง เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

นายสันติ บำรุง อ้อ ประธานคณะกรรมการวิชาการจัดประชุมประจำปี 2546 ของ สศช. เปิดเผยว่า **“โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง”** เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นภายใต้ นโยบายเร่งด่วนของรัฐบาลในการหาแหล่งเงินทุนสร้างอาชีพและสร้างรายได้แก่ประชาชน ตลอดจนงานศึกษาหาขนาดเด็กในครัวเรือน รวมทั้งเป็นการสร้างศักยภาพและเสริมสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจและสังคม ให้เกิดขึ้นในหมู่บ้านและชุมชนเมือง เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

ทั้งนี้ สศช. จะทำการติดตามประเมินผลโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองใน 2 ลักษณะด้วยกันคือ การศึกษาจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และการสำรวจข้อเท็จจริงในภาคสนาม โดยปัจจุบันมีหน่วยงานที่ทำการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ ได้แก่ ธนาคารแห่งประเทศไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานสถิติแห่งชาติ กรมการพัฒนาชุมชน และสถาบันราชภัฏ ซึ่งสามารถสรุปผลจากงานวิจัยได้ ดังนี้

- **ความต้องการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้าน** เพื่อนำไปลงทุนใน 3 ลักษณะ คือ ขยายกิจการ 42% ลงทุนใหม่ 25% ทดแทนเงินกู้แหล่งอื่น 33% ทั้งนี้ชุมชนที่มีระดับเศรษฐกิจก้าวหน้าไม่สนใจกู้เงินกองทุน ส่วนระดับกลางสนใจกู้ลงทุนเพิ่มเติม และระดับยากจนกู้ไปใช้แทนแหล่งเงินกู้อื่น

- **การใช้เงินกู้** ใช้ในกิจกรรมการผลิตและเกี่ยวเนื่อง 89.1% คิดเป็นร้อยละ 1.1 ของ GDP ส่วนอีก 10.9% นำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ คือ เป็นทุนหมุนเวียน 6.5% ใช้จ่ายในครัวเรือน 2.7% ปลอຍกู้ 0.3% บรรเทาเหตุฉุกเฉิน 0.4%

- **การบริหารจัดการกองทุน** มีประชาชนเป็นสมาชิก 65.2% โดยขอกู้เงิน 71.5%

และกว่า 95% ได้รับอนุมัติ ซึ่งได้มีการชำระคืนแล้วเกือบ 90% และประชาชน 65.1% มีความเห็นว่า กรรมการบริหารกองทุนได้ทำตามเป้าหมาย

- **คุณภาพชีวิตของประชาชน** ในชุมชน ประชาชน 88.5% เห็นว่ากองทุนมีประโยชน์ ช่วยให้ความเป็นอยู่ของครัวเรือนดีขึ้น บรรยากาตในหมู่บ้านดีขึ้น แต่ยังคงต้องการความช่วยเหลือในด้านความรู้ในการประกอบอาชีพ

นอกจากการประมวลผลจากงานวิจัยดังกล่าวแล้ว สำนักประเมินผลและเผยแพร่การพัฒนา ของ สศช. ขณะนี้ได้มีการตรวจสอบข้อเท็จจริงจากภาคสนามควบคู่ไปด้วย เพื่อประเมินประสิทธิผล ประสิทธิภาพ และผลกระทบเบื้องต้น

ของโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ดังนี้

- **การประเมินประสิทธิผล** เป็นการประเมินการบรรลุวัตถุประสงค์หลักของโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองที่กำหนดไว้ให้เป็นกองทุนหมุนเวียน เพื่อสร้างโอกาสให้ประชาชนเข้าถึงแหล่งเงินทุน โดยจะพิจารณาความครอบคลุมของกองทุนที่มีต่อประชากรในชุมชน และการเข้าถึงสินเชื่อของประชาชนในชุมชน ตลอดจนการพัฒนาอาชีพและสร้างรายได้ รวมทั้งจะพิจารณาการนำเงินกู้จากกองทุนไปใช้พัฒนาอาชีพหลัก และลงทุนในอาชีพเสริม เพื่อเพิ่มผลผลิตและรายได้ของประชาชนในชุมชน นอกจากนั้นจะประเมินว่าโครงการฯ ช่วยเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และระบอบประชาธิปไตยได้มากน้อยเพียงใด โดยพิจารณาจากการบริหารจัดการด้านการเงิน และการพัฒนาความคิดริเริ่มของประชาชน

- **การประเมินประสิทธิภาพ** เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านมีแนวโน้มจะเป็นโครงการระยะยาว และรัฐบาลมีเป้าหมายที่จะพัฒนาให้

เป็นแหล่งเงินทุนของชุมชน ในลักษณะของธนาคารเพื่อการพัฒนาชุมชน และมีสถานะเป็นนิติบุคคลที่จะสามารถกู้เงินจากแหล่งเงินอื่น ๆ มาบริหารและให้บริการแก่สมาชิกในชุมชนด้วยการประเมินประสิทธิภาพจึงเน้นการบริหารจัดการกองทุน ในด้าน **ความสามารถด้านการบริหารจัดการเงินทุน** โดยพิจารณาความยั่งยืน และต่อเนื่องของกองทุน ความสามารถในการหมุนเวียนเงินทุน การประหยัดค่าใช้จ่ายในการบริหาร รวมทั้งการกระจายแหล่งเงินทุนที่เป็นธรรมและเกื้อกูลในสังคม

- **การประเมินผลกระทบเบื้องต้น** จะเป็นการประเมินการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการฯ แยกได้เป็น 3 ส่วน คือ **ผลต่อเศรษฐกิจส่วนรวม** โดยพิจารณาจากการใช้จ่ายงบประมาณของภาครัฐ ว่ามีส่วนช่วยเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศให้สูงขึ้น และประชาชนที่ได้รับเงินกู้ได้นำไปลงทุนและใช้จ่ายหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจ ผลต่อเศรษฐกิจครัวเรือน โครงการฯ เป็นแหล่งเงินทุนให้สมาชิกใช้สำหรับลงทุนประกอบอาชีพ ซึ่งจะช่วยให้มีรายได้ดีขึ้น มีการจ้างงานเพิ่มขึ้น รวมทั้งมีความมั่นคงทางฐานะการเงินโดยมีหนี้สินลดลง และมีเงินออมมากขึ้น และ **ผลกระทบต่อชุมชน** การเพิ่มทุนให้ชุมชนโดยขาดการเตรียมชุมชนให้รู้จักวางแผนการใช้เงินกู้ อาจจะทำให้การใช้จ่ายที่ไม่ก่อให้เกิดดอกผล และกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนด้านการบริโภคและการออม เป็นต้น

ประธานคณะกรรมการวิชาการฯ กล่าวในตอนท้ายว่า การติดตามประเมินผล **“โครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง”** ที่รวบรวมจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและการสำรวจข้อมูลภาคสนาม ในครั้งนี้ สศช. จะประมวลเพื่อนำเสนอในการประชุมประจำปี 2546 ของ